

Hajdúszoboszló–Árkoshalom honfoglalás és kora Árpád-kori temetőjének időrendi vizsgálata

1. Bevezetés

Hajdúszoboszló–Árkoshalom 10–11. századi temetőjét 2000–2001 között tárták fel, leletanyagát M. Nepper Ibolya közölte szakszerűen a honfoglalás kori korpuszszorozat harmadik kötetében. Azonban a temető teljes körű elemzésére és értékelésére ez idáig nem került sor. Az itt feltárt leleteket kontextusukból kiragadva több kutató is elemezte, viszont együttes értékelésük nem történt meg. Jelen dolgozat ezt a hiányt próbálja pótolni.¹

Az észak-tiszántúli nagy sírszámú temetők keltezését illetően még mindig nem született egységes álláspont a kutatásban. Nepper az általa közreadott temetőket (Sárrétudvari–Hízóföld, Püspökladány–Eperjesvölgy, illetve a hajdúszoboszlói) a 10. század kezdetétől a 11. század végéig datálta, és folyamatosan használt temetőknek határozta meg őket. Azonban a püspökladányi temető esetében Bodri Máté mélyreható kronológiai elemzést végzett, mely szerint a létesítésének ideje nagyjából a 10. század közepére adható.² Gáll Erwin Sárrétudvari–Hízóföld és Hajdúszoboszló–Árkoshalom esetében szeriációs és horizontálstratigráfiai elemzés alapján arra jutott, hogy ezek későbbi temetők lehetnek.³ A térségben az említett temetők mellett is ismert néhány további nagy sírszámú lelőhely, mint például Ártánd–Nagyfarkasdomb, Hajdúdorog–Temetőhegy és Magyarhomorog–Kónya-domb. Ártánd–Nagyfarkasdomb esetében az ásató régész, Mesterházy Károly vetette fel, hogy a temetkezések egy része 10. századi lehet,⁴ ugyanakkor Révész László kételyeit fogalmazta meg azzal kapcsolatban, hogy az előzetes jelentésből ismert temető már a 10. század elején használatban lehetett volna. A két rozettás lószerszámveretes sírnak feltehetően nincs kapcsolata az ezredforduló táján létesített temetővel.⁵ Hasonló jelenség figyelhető meg Kovács László elemzései alapján Magyarhomorog–Kónya-domb esetében is, ahol egy korábbi, 10.

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Révész Lászlónak (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE BTK Régészeti Tanszék) a szakmai segítségért és az észrevételekért. Emellett köszönettel tartozom a debreceni Déri Múzeum munkatársainak: Faur Zoltánnak (gyűjteménykezelő, DM) és Kolozsi Barbarának (tárvezető, főmuzeológus, régész, DM), akik lehetővé tették, hogy személyesen is megvizsgálhassam a leletanyagot, és további információkkal is szolgáltattak a temetővel kapcsolatosan. Köszönöm Czinegéné Kiss Ilonának (múzeumi fotós, DM), hogy segítséget nyújtott a leletek szakszerű fotózásában.

² BODRI 2018, 291–303.

³ GÁLL 2019, 146, 67. kép.

⁴ MESTERHÁZY 1990, 50–57.

⁵ RÉVÉSZ 2020, 179.

századi szállási temető mellett, attól függetlenül, egy 11–12. századi temetőt létesítettek.⁶ Hajdúdorog–Temetőhegyen a legkorábbi sírokban talált kétélű kard egyértelműen jelzi, hogy a lelőhely használatának ideje a 10. század második felére tehető,⁷ viszont részletesebb adatokat nem ismerünk a temetőről. Így egyelőre az a kép rajzolódik ki, hogy azon a temetők esetében, melyek leletanyagán áthatóbb elemzéseket végeztek, megdőlt az a feltevés, hogy használatuk a 10. század első felében kezdődött volna. A nagy sírszámú temetők esetében egy másik fontos probléma a folyamatosság kérdése, melyhez a hagyományos régészeti elemzések mellett más szempontú megfigyelésekre is szükség van. A magyarhomorogi temető esetében a régészeti megfigyelések mellett genetikai adatok⁸ is kimutatták, hogy két különböző népesség temetkezett ugyanarra a területre, míg a püspökladányi temetőnél a folyamatosságot igazolták a régészeti és az antropológiai megfigyelések is.⁹ A jelenlegi elemzés célja a hajdúszoboszló–árkoshalmi temető belső időrendjének vizsgálata és a folyamatosság kérdésének lehetséges áttekintése a régészeti és antropológiai elemzések alapján.

2. Leletkörülmények

Az Árkoshalomnak nevezett kurgán Hajdúszoboszló központjától délnyugatra található.¹⁰ A kurgán mindössze 200–250 méterre feküdt a Kösely jobb partjától, ez volt a terület állandó vízfolyása, és a halmot is a Kösely melletti területek földjéből hordták össze. A korszakból ismert még néhány olyan lelőhely, ahol a népesség a korábbi időszakban emelt halmokat használta fel temetkezési helyként.¹¹ Tettamanti Sarolta a kurgánokba való másodlagos temetkezést nem tartotta magyar sajátosságnak,¹² azonban az újabb kutatások nyomán egyre több olyan lelőhely került napvilágra, ahol a halmokat másodlagos temetkezési helyként használták fel.¹³

A kurgán lábánál elhelyezkedő temetőben 246 honfoglalás és kora Árpád-kori sírra bukantak.¹⁴ A temető csontanyagának antropológiai feldolgozása megtörtént. 241 csontváz volt vizsgálható, ezek alapján a közösség tagjainak nemi aránya a következők szerint oszlik meg: 83 férfi, 61 nő, 97 fiatal/gyermek (0–23).¹⁵ A kurgán északkeleti oldalába a 12. század végén egy téglaegető kemencét vágtak, amely feltehetően megsemmisíthetett néhány sírt [1. tábla]. A kemence a temető két nagy sírcsoportja között helyezkedik el: az egyik hézagosan, a másik rész sűrűbben betelepített. A kemence helyzetéből adódóan inkább a hézagosabb részt érinthette pusztítás, a sűrűbben betelepített résznek épp a szélén fekszik. Valószínűleg nem történhetett olyan mértékű adatvesztés, amely kihatással lehetne a temető értékelésére. Három sír (1., 30., 37.) a temető tömbjétől aránylag nagyobb távolságra került elő. Csupán

⁶ KOVÁCS 2019.

⁷ FODOR 1996, 226–228.

⁸ TÖRÖK–NEPARÁCSKI 2019, 611–615.

⁹ BODRI 2018, 297; M. NEPPER 2002, 220–221.

¹⁰ M. NEPPER 2002, 58.

¹¹ Hasonló lelőhelyek: Szeged–Székhalom; Kemenesszentpéter–Dombi-dűlő; Sárrétudvari–Órhalom (BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2013, 32; M. NEPPER 2002, 389).

¹² TETTAMANTI 1975, 88.

¹³ BENDE–LÓRINCZY–TÜRK 2013, 33.

¹⁴ M. NEPPER 2002, 58–59.

¹⁵ M. NEPPER 2002, 103.

a 37. sírban találtak leletet (2 hajkarikát), így a sírok temetőhöz való viszonya kérdéses marad.¹⁶

3. A temetkezési szokások vizsgálata

A sírok formájáról kevés információval rendelkezünk csupán kis számban figyeltek meg lekerekített sarkú és ovális alaprajzú gödröket. Tájéolásuk Ny–K-i fő irányú volt, de gyakori volt az évszakonkénti eltérés É-nak vagy D-nek. Fordított, K–Ny-i tájolást csak a 244. fegyveres-lószerszámos sírnál figyelték meg, emellett a temetkezésből előkerült egy díszített csonttégely, amely Kárpát-medencei viszonylatban a legkésőbbi, síregyüttesben talált tárgytypus.¹⁷ Ebben az esetben a fordított tájolást feltehetően nem lehet kapcsolatba hozni az elhunyt visszajárásától való félelemmel. Nem zárható ki e sír – a közösséggel szembeni – idegen eredete. A temetkezés a temető legkorábbi betelepített részében található [1–2. tábla].

A temető 10. századi részében többségében háton fekvő, nyújtott helyzetű vázak kerültek elő, enyhén zsugorított temetkezés négy alkalommal fordult elő (1., 202., 235. és 256. sírok). A kartartás a sírok felénél a nagyarányú bolygatottság miatt nem volt vizsgálható. A karok megtalálhatók szorosan a test mellett, és behajlítva is. A temetőben feltárt sírok 48%-a különböző eredetű bolygatások áldozata lett. A sírokat 17%-ban szántás közben bolygatták meg, 13%-ban állatjáratok okozta bolygatást figyeltek meg. Jó néhány sír esetében többszöri háborgatást is sejthetünk. A többi temetkezést illetően feltételezhetjük, hogy rablás céljából bolygathatták meg őket. 21 temetkezésben teljesen feldúlt állapotban kerültek elő a csontok, 24 sírnál megfigyelhető volt a célirányos bolygatás. Majdnem mindig a felsőtestet érte a dűlés, míg 4 alkalommal a láb tájékán lehetett megfigyelni. Az egyik célirányosan lábnál történő bolygatásnál szimbolikus lovas temetkezésre utaló lelettörödékek kerültek elő (egy kengyel darabja). Feltehetően tudhatták tehát, hogy mely sírokat lehet érdemes kirabolni. Bolygatás a temető bármely részén megfigyelhető, a legkorábbi és a késői sírokat egyaránt érintette [2. tábla].

A temetőben két sírban figyeltek meg kettős temetkezést. Mindkét esetben egy nő és egy csecsemő váza került elő. A 70. sírban egy *maturus*, a 113.-ban egy *adultus* korú nő mellett feküdt csecsemő.¹⁸ A korszakból számos hasonló páros temetkezés ismert, amelyek azt bizonyítják, hogy nem minden esetben kell feltételeznünk anya-gyermek kapcsolat.¹⁹ Ugyanakkor a hajdúszoboszlói temető vázain elvégzett antropológiai elemzések alapján a kérdéses temetkezéseknél nem zárható ki az anya és újszülöttje közötti kapcsolat.²⁰ A kettős temetkezések egyike a temető 10. századi, a másik a 11. századi részében került elő.

A temető 11. századi részében két esetben szuperpozíció is előfordult: a 75. és 247., illetve a 18. és 165. sírok esetében. Azonban nem találunk információt arra vonatkozólag, hogy közülük melyek lehettek a korábbi és melyek a későbbi temetkezések. Ennek utólagos meghatározása azért is problémás, mivel az említett 4 sírből 3 nem tartalmaz semmilyen

¹⁶ A temetőmágtól távol eső sírok részletes problémakörének tárgyalását lásd KOVÁCS 2013, 514; RÉVÉSZ 2020, 60–61.

¹⁷ A felgyűjtött csonttégelyek tágabb területi elterjedését lásd SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 552–557.

¹⁸ M. NEPPER 2002, 75.

¹⁹ A probléma széleskörű taglalását lásd KOVÁCS 2015, 21.

²⁰ M. NEPPER 2002, 68–75.

leletet. A 247. sírból Salamon dénára került elő. A szuperpozíciók a temető legkésőbbi fázisában fordulnak elő [2. tábla].

4. A leletanyag vizsgálata

4.1. Rituális mellékletek [3. tábla]

A temető sírjainak közel fele, összesen 104 temetkezés volt melléklet nélküli.

Halotti szemfedő nyomaira 4 sírban bukkantak. Balogh-Bodor Tekla újabb elemzése alapján a Hajdúszoboszlón előkerült példányokat a II. és a III. típusba tudjuk besorolni.²¹ A II. csoportba a 145., 196. és a 212. sírban előkerült darabok tartoznak. Ezeket papírvékonyosságú nemesfém lemezből vágták ki, alakjuk négyzet vagy téglalap. A III. csoportba – melybe a másodlagos felhasználású leletek tartoznak – csak a 263. sírban talált példány sorolható. Három olyan veret került elő szemfedőként, melyeket jó minőségű aranyozott ezüstműből vágtak ki. Balogh-Bodor kutatásai alapján e leletcsoportnak nincsenek jellegzetes használati régiói, a halotti szemfedő adása általánosan elterjedt 10. századi szokásnak tartható.²² Elszórt használatuk valóban több régióban is előfordul, ugyanakkor néhány mikrorégióban koncentráltabban csoportosulnak. Jellemzőek például a Dél-Alföldön, ezen belül is a Szeged környéki temetőknél, a Felső-Tisza vidéken és Hajdú-Bihar megye²³ egész területén.

Ételmelléklet alacsony arányban került elő a sírokból. Összesen 8 temetkezésben sikerült erre utaló leleteket feltárni, melyek egyetlen kivételtől (64. sír) eltekintve a temető 10. századi részéből származnak. Mindegyik sírból csupán egy, ételmellékletre utaló csont került elő, kivéve a páros temetkezést, ahol kettőt találtak. Tojásmelléklet két sírból – 31. és 217. – ismert. Érdekes módon, a temetőterkép tanúsága szerint, a 217. sír a legkorábbi temetkezések egyike lehetett, míg a 31. a legkésőbbiek közé tartozik.

Edénymelléklet két *infans* I. korú sírban – 147. és 189. – fordult elő. A 189. sírban előkerült kisleányka durva, csillámos, apró kavicsos anyagú. Oldala felső részén hullámvonaldíszítés található. Ilyen edények kerülhettek elő a 189. síron kívül Karos–Eperjesszőg II. temető 1. sírjából, Ibrány–Esbó-halom 165. és Visznek–Kecskehegy 35. sírjából. Ezek az edények valószínűleg a továbbélő fazekashagyomány bizonyítékai lehetnek.²⁴ A 147. sírban talált fazék nyúlánk, hengeres formájú, pereme enyhén kihajló és lekerekített. A korszakból ismert edények többsége ebbe a csoportba tartozik. A lekerekített perem általánosan elterjedt sajátosság a Hortobágy-Berettyó vidékén, a terület északi részén viszont a levágott peremek jellemzőek. Az itt előkerült kerámiák a 10. századra keltezhetők.²⁵

²¹ BALOGH-BODOR 2018, 35.

²² BALOGH-BODOR 2018, 35.

²³ Hajdúböszörmény–Bodaszőlő; Bődökút; Hajdúböszörmény–Vid, Erdős-tanya; Hajdúdorog–Gyulás; Hajdúdorog–Temetőhegy; Hajdúszoboszló–Árkoshalom; Magyarhomorog–Kónyadomb; Püspökladány–Eperjesszőg; Sárrétudvari–Hízó föld (BALOGH-BODOR 2018, 35).

²⁴ MERVA 2014, 209.

²⁵ MERVA 2014, 217–218.

4.2. Érmék a sírokban [4. tábla]

A temetőben 10 érme került elő, ezek közül az egyik egy *solidus* közepének a kivágata, a többi ezüstdénár Árpád-házi uralkodókhöz köthető. A 109. sírban VII. Constantinus és II. Romanus társcsászár (945–959) *solidus*ának²⁶ körbevágott példányát találták a koponya mellett (Krisztus feje, illetve a császárok mellképe épen maradt). Árpád-kori dénárok 3 esetben szintén körülnyírva kerültek elő. Kovács László kutatásai nyomán arra következtethetünk,²⁷ hogy a dénárok nem díszként kerültek a sírokba, mivel nem voltak átylukasztva. Valószínűleg obulusfunkciójuk sem volt, mivel nem a száznál vagy a marokban találták meg őket.²⁸ A belső időrendet tekintve a dénáros sírok szépen kirajzolják a temető 11. századi részét és szemmel láthatóan elkülönülő egységet alkotnak a 10. századi sírcsoporttól. A *solidus* a legkorábban betelepített területről került elő, így jogosan feltételezhetjük, hogy a temető használata a 10. század közepétől kezdődik. A dénáros sírok látszólag követik a temető terjedését, azonban egyes uralkodók érméi területileg keverednek egymással. Nem kizárható, hogy a 73. sír – amelyben Salamon dénárja került elő – megásása hamarabb megtörténhetett, mint a közelében található 22. sír, amelyben I. (Szent) István érméjét találták. A pénzérmék csak közvetve tudnak információt szolgáltatni a temető horizontálstratigráfiai képeről, mivel semmiféle adattal nem rendelkezünk arról, hogy mennyi idő telhetett el az érme verésének kezdete és a temetkezésekben való földbe kerülése között.²⁹

4.3. Hajkarikák [5. tábla]

A különböző hajkarikák használata általánosan elterjedt volt a közösségen belül. 63 sírből összesen 91 példány került elő, közülük főként az ezüsből készült darabok dominálnak (57 db), ugyanakkor jelentős számban kerültek elő bronzkarikák is (33 db), emellett egy vasból készült példány is ismert a 39. sírből. A 256. sírban bronz és ezüst hajkarika együtt fordult elő.

Az egyszerű huzalkarikából összesen 60 példány került elő, ezek formailag több alcsoportra oszlanak: egyszerű huzalkarikák, nyitott végekkel; összeérő végekkel; enyhén megsodrott; háromszög alakú; ovális/körte alakúak. A legelterjedtebbek az összeérő végekkel rendelkező karikák voltak. A temetőből 31 S-végű hajkarika ismert, ezek főként a DK-i részen kerültek elő. 3 esetben fordult elő egyszerű és S-végű karika ugyanabban a sírban (77., 208., 228. sír). Mindkét karikatípus egyaránt megtalálható gyermek-, női és férfitemetkezésekben is.

A Tiszától keletre eső területeken a 11. század elején jelennek meg az S-végű karika-ékszerek.³⁰ Az egyszerű, nyitott hajkarikák egy variánsa a kicsi, ovális alakúra nyomott, s általában vastag huzalból készített forma, ezeket nevezte Tettamanti körte alakúaknak.³¹ E

²⁶ A bizánci érmék 3. csoportjába (945–959) tartozik. Lásd Kovács 2011, 69–70.

²⁷ Kovács 2006, 31–35.

²⁸ Kovács 2006, 236.

²⁹ Kovács 1997, 94.

³⁰ MESTERHÁZY 1965, 99–104.

³¹ TETTAMANTI 1971, 2019

típus megjelenése a 10. század végétől adathozható,³² belőle 4 darab került elő a temetőben. Az egyszerű és az S-végű hajkarikák jól kirajzolják a temető időrendjét. Az egyszerű, nyitott darabok a temető teljes 10. századi részét uralják, a 11. századi sírokban elvétve fordulnak elő, míg az S-végű karikás sírok a temető legkésőbbi csoportjában jelennek meg. Az S-végű karikák megjelenése kiválóan kiegészíti a dénáros sírok elterjedését, megrajzolva egy lát-szölgös határt a temető 10. és 11. századi része között.

4.4. Ékszerek és viseleti elemek [6–7. tábla]

Mivel a hajkarikák tipológiája a kutatásban rendkívül kidolgozott, szükségesnek láttam a temetőben előkerült más ékszertípusoktól elkülönítve tárgyalni őket. Terjedelmi okok miatt a többi ékszertípus közül csak azokat emelem ki, melyek árnyalni tudják a 10. és 11. századi temetőrészek egymástól való elkülönülését.

A temetőben összesen 9 torques került elő, melyek kivétel nélkül több százból sodrottak. A tárgytypus vizsgálatával és kronológiájával újabban Révész Éva foglalkozott, kutatásai szerint a nyakperecek szélesebb körben való elterjedése zömmel a 10. század második felére tehető. A díszesebb, több százból sodrott változatok I. István korától egész I. László koráig keltezhetők.³³ A temetőkben főként az érmés sírok közeléből kerültek elő, a hajdúszoboszlói lelőhely 10. századi részéből is ismert néhány példány. Szokatlan jelenség, hogy két sírból (9. és 226.) torques-diadémok kerültek el, amelyek a Kárpát-medencei viseletben idegennek számítana. Torquesek diadém funkcióban Bulgária területéről ismertek.³⁴

Karperecekből 18 sírból 25 darab került elő. A legtöbb példányt női sírok mellékleteként találták, gyermek- és férfisírokban ritkábban kerültek elő. Typusaik alapján: pántkarperec, huzal-, sodrott- és állatfejes karperecek. Közülük a legnagyobb számban sima, nyitott huzal-karperecek ismertek, főként női sírokból, de gyermek- és férfisírokban is találtak néhányat. A tárgytypus a teljes 10. századi temetőrészben előfordul, a 11. századi részben ellenben egyetlen darab sem került elő. Az egyéb típusok közül két sodrott, hurkos-kampós záródású karperecet találtak. Ez a típus a korszak leletanyagában csak bronzból ismert. A 10. század második felében válik általánossá a viseletük,³⁵ virágkoruk a század utolsó harmada volt, de használatuk nem szűnt meg a 11. században sem,³⁶ a temetőben ugyanakkor a 10. századi részben kerültek elő. A pántkarperecek közül két darabot töredékes állapotban találtak (196. és 207. sír). A 14. gyermeksírból egy kikerekedő végű, pontkörös díszítésű darab került elő. Ez a minta főleg bronzpántokon fordul elő, nagyjából 30 lelőhelyről ismert. Mesterházy a felgyűjtött lelőhelyek alapján megfigyelte, hogy az egyszerű pontkörös karperecek elterjedése egy laza sűrűségű alföldi csoportot rajzol ki. A kikerekedő végű pántkarpereceket általában a 10. század első kétharmadára szokás keltezni. Ezek közül a legkésőbbi példányok a már bronzból készült pontkörös díszítésűek, melyeket a 10. század végén és a 11. században is használtak.³⁷ Ennek egyik párhuzamát Gyulafehérváron, a Brândușei utca 137. sírjában

³² SZÓKE–VÁNDOR 1987, 53.

³³ RÉVÉSZ 2012, 59.

³⁴ SZABÓ 1979, 56.

³⁵ SZABÓ 1979, 112.

³⁶ LANGÓ 2000, 45.

³⁷ MESTERHÁZY 2018, 194.

találtak I. István és I. András érméjével együtt.³⁸ A pántkarperecek egy másik altípusához tartoznak a csuklós darabok, amelyek közül egy példány a temető 77. gyermeksírából került elő. A tárgy egyértelműen a 11. század első harmadára tehető. Párhuzamait Mesterházy gyűjtötte össze ugyanebből az időszakból a Balkánról.³⁹ A 77. sírban a váz jobb karján egy kígyófejes bronzkarperec is előkerült. A példány legközelebbi analógiái a Kovács által meghatározott 1d csoportból ismertek, a 10. század második felétől a 11. század közepéig keltezhetőek.⁴⁰

A temető 29 sírjából 34 gyűrű ismert. Mindkét fő típus – azaz a nyitott és a zárt is – előkerült. Anyagukat tekintve döntően bronzból készültek, csupán három ezüstpéldányt (51., 151., 258.) találtak. A díszítetlen pántgyűrűk már a késő avar kori temetőkben is jelen vannak,⁴¹ használatuk a teljes 10–11. században is kimutatható.⁴² Kivétel nélkül bronzból készültek. Huzalgyűrűkből a lelőhelyen 6 temetkezésből 7 példány került elő. A zárt gyűrűk egy része díszítetlen (52., 54.), másik részüket egyenes vonalú rovátkolással díszítették. Szőke Béla ezt a típust a 11. századra keltezte.⁴³ Sodrott gyűrű egy esetben (73.) került elő a temetőből: egy szálat hajtottak össze, és azt sodorták meg. Ez a típus viszonylag ritkának számít, a 10–11. század fordulójára jellemző.⁴⁴ Emellett egy ezüst, granulációs díszű gyűrű is előkerült (51.). A nyitott pántgyűrűk teljes mértékben uralják a temető 10. századi felét, a többi típus csupán a 11. századi részből ismert.

Viszonylag csekély számú gyöngy került elő a temetkezésekből, mindössze 8 gyermek sír, 3 női és egy férfisír mellékleteként. Mivel a gyöngyök tipokronológiája nem kidolgozott, csak a 11. századra keltezhető ezüsthíaliás gyöngyökről érdemes szót ejtenünk. Formailag két változatban kerültek elő: egy hengeres alakú ezüsthíaliás gyöngy a 240. sírből és egy lapított gömb alakú ezüsthíaliás gyöngy a 28. temetkezésből. Ezek a temető legkésőbbi fázisából ismertek.

Fülesgombok a temető 10. és a 11. századi részében is előfordulnak. A tárgy típus a 10. század első harmadától egészen a 11. század végéig nyomon követhető. A lelőhely 14 fülesgombot tartalmazó sírjából összesen 5 temetkezés keltezhető a 11. századra.⁴⁵ Közülük ki kell emelnünk a 240. sírből előkerült erősen hasasodó körte alakú gombot, melynek a felületét bordákkal díszítették. Ez a gerezdelt típus Andrási Réka tipológiája szerint a 11. századra datálható.⁴⁶ Ezt alátámasztják a püspökladányi temetőben talált példányok is (289., 542., 582.), melyek szintén a 11. századi temetőrészből kerültek elő.⁴⁷ A függőlegesen gerezdelt darab további analógiái a Kárpát-medencében csak kis számban vannak jelen: Sárrétudvariról (53. sír) és Tiszavasváriról (5. sír) ismert még néhány példány. Hasonló gerezdelt fülesgombok a korszakból Északkelet-Bulgária területén fordulnak elő.⁴⁸

³⁸ GÁLL 2013, 677.

³⁹ MESTERHÁZY 2018, 197.

⁴⁰ KOVÁCS 1994, 132–133.

⁴¹ ISTVÁNOVITS 2003, 303

⁴² SZŐKE–VÁNDOR 1987, 68.

⁴³ SZŐKE 1962, 98.

⁴⁴ SZŐKE 1962, 97.

⁴⁵ ANDRÁSI 2015, 194.

⁴⁶ ANDRÁSI 2015, 211.

⁴⁷ M. NEPPER 2002, 128–220.

⁴⁸ BALOGH 2016, 401.

Egyetlen gyermeksírból került elő egy díszítetlen, öntött bronzból készült félhold alakú csüngő. A tárgytypus megjelenése nem keltezhető a 10. század második felénél korábbra, virágkora a századfordulóra tehető, használata az egész 11. században kimutatható,⁴⁹ és a hajdúszoboszlói temetőben is a 11. századi részről ismert.

A temetőben ruhaveretek csekély számban fordultak elő, néhány egyedibb példányt analógiák segítségével pontosabban is lehetett keltezni. A 40. sírból 14 veret került elő, közülük 6 csüngős darabnak az apró eltéréseket leszámítva megegyező a díszítése, 2 darabból pedig csak a felsőtag került elő, azonban ezek szintén hasonlóak. A típus legközelebbi párhuzama Csongrádról ismert,⁵⁰ ahol I. István dénárját és egy S-végű hajkarikát is találtak,⁵¹ az alsótag párhuzama szintén előkerült Püspökladány–Eperjesvölgy 95. sírjában.⁵² A Püspökladányon előkerült veret mellett egy bronzkeresztet is találtak, amely Bodri Máté elemzése alapján I. István kori.⁵³ Hasonló darabok kerültek elő a tiszaberceli és egy Szentes környéki temetőből.⁵⁴ Szentesen a verettel együtt egy S-végű hajkarikát tártak fel.⁵⁵

A 78. sírből egy bronzlemezből készült madár-, bagolyfejű veret került elő. A bagolyfejű vereteket a 10. század második felétől keltezhetjük, de nagy részük valószínűleg a 11. században készülhetett.⁵⁶ Párhuzamai megtalálhatók Marosgombás 11. sírjában,⁵⁷ Püspökladányon a 17. sírban,⁵⁸ Sárrétudvarin szórványként és Homokmégy–Székes 72. sírjában.⁵⁹ A 240. sírből előkerült három veret hasonlít az előzőhöz, de kisebb különbségek megfigyelhetők rajtuk. Hasonló darab került elő például Székesfehérvár–Maroshegyen és Szentes–Kistőkén.⁶⁰ Szentesen a veret mellett egy S-végű hajkarika is előkerült.⁶¹

A 151. sírban nyugvó *senilis* korú nő mellől előkerült lovas bronzcsüngőt méltán nevezhetjük a temető egyik legikonikusabb leletének. A tárgy a keresztcsont feletti csigolyákon került elő. A sír további mellékletei közé tartozik egy nagy méretű S-végű karika és egy fonott ezüstgyűrű, melyek a 11. századra keltezhetők. A lovascsüngők legnagyobb koncentrációja a Kárpátok és Dnyeszter között található, a mai Moldva és Ukrajna területén.⁶² Románia területéről egyetlen példány került elő.⁶³ A tárgytypus a Balkánon is elterjedt, de az nem bizonyos, hogy ott mikor jelenhetett meg legelőször, mivel a balkáni példányok szórványok. A lovascsüngők tipológiai besorolását a Postică–Tențiuc szerzőpáros végezte el, melynek alapján a hajdúszoboszlói példány a Hansca II. típusba sorolható.⁶⁴ A tárgyalt típus legkorábban a 10. század végére, de főként 11. századra keltezhető, ami megegyezik a hajdúszoboszlói 151. sír datálásával is. Ugyanakkor a hajdúszoboszlói példány tökéletes

⁴⁹ PETKES 2013, 286.

⁵⁰ BÁLINT 1991, 129.

⁵¹ BÁLINT 1991, 217.

⁵² M. NEPPER 2002, 157. tábla.

⁵³ BODRI 2018, 294.

⁵⁴ BÁLINT 1991, 38. tábla.

⁵⁵ BÁLINT 1991, 258.

⁵⁶ GÁLL 2013, 374.

⁵⁷ GÁLL 2013, 314. tábla.

⁵⁸ M. NEPPER 2002, 132. tábla.

⁵⁹ GALLINA–VARGA 2016, 55. tábla.

⁶⁰ BÁLINT 1991, 37. tábla.

⁶¹ BÁLINT 1991, 255.

⁶² POSTICĂ–TENȚIUC 2014, 45.

⁶³ IONIȚĂ 2008.

⁶⁴ POSTICĂ–TENȚIUC 2014, 49.

párhuzama nem ismert sem a Kárpátok és a Dnyeszter közötti térségből, sem pedig a Balkánról. Érdekes jelenség, hogy a temető 10. századi részében majdhogynem teljes mértékben hiányoznak a fémveretek, csupán a 11. századi részben fordulnak elő, s ott is igen kis számban.

A temetőben két sírban (115., 192.) három líra alakú csatot találtak, melyek Révész László tipológiai rendszerének két csoportjába oszthatók. A 115. sír csatja az A típusba tartozik, akárcsak a Kárpát-medencében előkerült líra alakú csatok túlnyomó része. E tárgyak a 10–11. század folyamán végig használatban voltak. A 192. sírban előkerült két csat a C típusba sorolható, melynek képviselői a 10. század végétől a 11. század elejéig adatolhatók. Mindkét csatot a temető 10. századi felében tárták fel.⁶⁵

4.5. Fegyveres és lószerszámos sírok

A hajdúszoboszlói temetőben 29 sírban találtak fegyvereket, közülük 16 sírban jelképes lovastemetkezés is előfordul [8. tábla]. Fegyverek egy kivétellel csak férfisírokban kerültek elő, főként *adultus*–*maturus* korú egyének mellékleteiként.

A temetőben előkerült férfitemetkezések 36%-ában előfordult valamilyen fegyver. Íj csontlemezeit 12 sírban találták. 21 temetkezésben találtak nyílcsúcsokat, melyek többnyire felnőtt férfiak sírjaiból kerültek elő. Kivétel képez ez alól a 204. gyermeksír, emellett két *iuvenis* korú fiú sírjában is előfordult. A gyermeksírből előkerülő példánynak feltételezhetően bajelhárító szerepe lehetett. A 21 sírből összesen 41 nyílhegy került elő: síronként átlagosan 1–3 darab volt jellemző, továbbá egy sírban 4, egy másikban 6 darabot figyeltek meg.⁶⁶ A temetőben 20 sírban bukkantak tegezmaradványokra, melyek kizárólag felnőtt férfiak mellől kerültek elő.

Balta 5 férfisírből került elő. Ezek három típusba sorolhatók: balta (178., 234. sír), fokos balta (109., 244. sír) és nyéltámaszos bárd (185. sír). Az egyszerűbb kialakítású, nyéltámasz nélküli balták csaknem minden esetben a 10. századra keltezhetők, de megtalálhatók a 11. századi sírokban is. A fokosok keltezése a 10. századra adatolható ugyanakkor kisebb számban még a 11. század elején is előfordulnak.⁶⁷ A nyéltámaszos bárd a 10. század második felétől felbukkanó fegyvertípus, melynek egyik gyakori kísérőlelete a trapéz alakú kenyel,⁶⁸ mint ahogy ez a hajdúszoboszlói sírnál is megfigyelhető.

Fegyveres temetkezések a temető 10. századi részéből ismertek, jól elkülönülnek a 11. századi csoporttól, kirajzolva annak határait. A temetőben megjelenő fegyveres sírok viszonylag magas aránya első meglátásra arra engedne következtetni, hogy itt lévő népesség egy része katonáskodással is foglalkozhatott. Viszont a fegyverek sírba helyezése a férfiak esetében jóval árnyaltabb lehetett, mintsem hogy csak az elhunyt katonai státuszára utaljon. A fegyverek megjelenése a temetkezésekben nemcsak a férfiak harci tevékenységéhez köthető, hanem státusz- és identitásképző szerepük is lehetett.⁶⁹ Abban az esetben, mikor egy temető sírjainak jelentős részében különböző fegyverek fordulnak elő, feltehetően valóban

⁶⁵ RÉVÉSZ 1989, 527–528.

⁶⁶ M. NEPPER 2002, 106.

⁶⁷ RÉVÉSZ 1996, 175.

⁶⁸ KOVÁCS 1986b, 102.

⁶⁹ HÄRKE 1990, 43.

egy katonáskodó közösségről lehet szó. Amikor viszont egy temető sírjaiból csak kevés és egy bizonyos fegyverkategória ismert, nem kizárható, hogy itt a fegyverek a szabad és érett férfiak státusát hivatottak jelezni.⁷⁰ A tárgyalt temetőben megfigyelt magas fegyverek száma és a különböző fegyvertípusok alapján ebben az esetben nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy valóban egy katonáskodó közösséggel számolhatunk.

A temetőben 20 sírból kerültek elő jelképes lovastemetkezésre utaló lószerszámok, kizárólag felnőtt férfi sírokban. A temetőből ismert 12 csikószabla használata a 10–11. században általánosnak tekinthető. 11 sírban kerültek elő különböző típusú hevedercsatok. 4 sírban 6 körte alakú kengyel került elő. A típus a teljes 10. században használatban volt. Az archaikus típusnak vélt vállába kovácsolt fülű kengyelnek csupán egy darabja került elő, párban volt a temetőn belül szintén egyszer előforduló legyező alakú kengyellel. A temetőben legnagyobb számban a trapéz alakú kengyelek kerültek elő, 12 sírban összesen 23 példányt találtak. Az ilyen kialakítású kengyelek a zsákmányszerző hadjáratok során megismert normann típusú kengyelek hatására fejlődhettek ki a Kárpát-medencében, használatuk a 10. század második felétől adatolható.⁷¹

Kronológiai szempontból is lényeges lehet, hogy csupán lószerszámok temetkezések kerültek elő. Bálint Csanád megállapítása szerint ez a típusú lovastemetkezés csak kis számban van jelen a korai honfoglalás kori temetőkben, szélesebb körben való elterjedése zömmel a 10. század második felére tehető.⁷²

Csakúgy, mint a fegyvereknél, a lószerszámok is csupán a temető 10. századi felében fordulnak elő, így a 10–11. századi rész a leletanyag összetétele alapján hangsúlyosan elválik egymástól. A temető legkorábbi részét a trapéz alakú kengyelek uralják, így a bizánci *solidus* mellett ezek is azt bizonyítják, hogy a temető használatának kezdete nem tehető előbbre, mint a 10. század közepe.

4.6. Használati eszközök [9. tábla]

A mindennapi élethez szükséges használati tárgyak közül legnagyobb arányban kések kerültek elő. Néhány esetben női és gyermeksírok mellékleteként is megjelenik, de előkerülésük főként a férfisírokra jellemző, összesen 29 darabot találtak. A 244. fegyveres férfi sírjából egy csont „sótartó” került elő, amely egyáltalán nem nevezhető gyakori leletnek a honfoglaló magyarok sírjaiban. Formáját tekintve T alakú, és három helyen nyitott. A felületén megjelenő pontkörös díszítés több sótartón is megfigyelhető a Kárpát-medencében, a kedvelt díszítési formák közé tartozott. Schulze-Dörrlamm gyűjtötte össze azokat a lelőhelyeket, ahonnan ismertek csont tégelytartók, ez alapján a hajdúszoboszlói sírból előkerülő tégely tekinthető legkésőbbi ismert darabnak a Kárpát-medencében [1. tábla].⁷³

Szalut a temetőn belül 2 lovas-fegyveres férfi sírjában találtak. A tárgytypus a kora avar kori sírokban és a 10. századi temetkezésekben is megjelenik, viszont nem gyakori lelet.

⁷⁰ GÁLL 2013, 754.

⁷¹ KOVÁCS 1986a, 195–225.

⁷² BÁLINT 1969, 111–112.

⁷³ SCHULZE-DÖRRLAMM 2001, 552–557.

Takács Melinda 11 olyan honfoglalás és kora Árpád-kori lelőhelyet gyűjtött fel, ahol találtak szalukat, és ezek a 10. századra datálható leletkörnyezetből kerültek elő.⁷⁴

Hajdúszoboszlón 11 sír készségei között került elő fenőkö, többségben felnőtt férfiak temetkezéseinek mellékleteként. A csiholó és a kovakövek együttes előkerülése a temetőn belül 14 felnőtt férfitemetkezésnél fordult elő, főként a comb- és a medencecsont környékén. Hat sírba csupán csiholót helyeztek, ezek egy *infans* I. korú gyermeksírt leszámítva (16.) szintén férfisírokban találhatóak. Kovát csiholó nélkül 3 férfisírban találtak.

A temetőben a használati eszközök közül késeket, csiholókat és kovákat találtak a legnagyobb számban, melyek tendenciózusan néhány kivételt leszámítva férfiak mellékleteiként kerültek elő. E tárgytipusok temetőn belüli szóródása is kirajzolja a belső időrendet. Legnagyobb számban a legkorábban betelepített részen kerültek elő, ezt követően fokozatosan csökken az arányuk, és a 11. századi részben már csak elvétve fordulnak elő.

5. Antropológiai megfigyelések

Hüse Lajos és Szathmáry Imre a hajdúszoboszlói temető 10–11. századi népességének demográfiai profilját vizsgálta meg. A populáció egy adott időpontra vonatkozó becslült mérete a 10. században 48–58 fő lehetett, a 11. században viszont 27–33 fő, ami csaknem 10 százalékpontos népességsökkenést jelent. A temető 10. századi népessége a betelepedés idején kiegyensúlyozatlan demográfiai jellemzőkkel bírt. A felnőttek nemi aránya a 10. században nem volt kiegyenlített, azonban a 11. században ez normalizálódott. Az elemzések szerint nem megállapítható, hogy a jelentkező férfítöbbletnek népességtörténeti okai voltak-e (például migráció), vagy csak a feltárás körülményei miatt alakult ki ilyen eredmény.⁷⁵

A *kraniológiai*, vagyis a koponya alaktani és méretbeli változatosságai alapján az Észak-Tiszántúl népességfejlődését tekintve két alapvető modellt lehet elkülöníteni. Az egyik a Püspökladány-típus, ahol a 10–11. századi népesség folyamatos fejlődése igazolható. A másik az Ibrány-típus, amelynél a két évszázad között jelentős anatómiai különbségek mutathatók ki, tehát a 11. századi népességnek nem lehetett előzménye a 10. században, azaz nem egy folyamatosan használt temetőről van szó. Hüse a hajdúszoboszlói temetőt a püspökladányi típusba sorolta. Így a lelőhely paleodemográfiai és az anatómiai érvek alapján egy folyamatosan használt temetőnek tekinthető.⁷⁶

6. Következtetés és összegzés

A hajdúszoboszlói temetőben a temetőtérkép alapján M. Nepper Ibolya négy tömböt különített el. A betelepítés feltételezhetően az északi részen kezdődhetett meg, majd ettől kissé délnyugat felé haladva folytatódott. A temető alsó, déli részétől indulva délkeleti irányba haladnak a temetkezések. Itt találhatóak a 10. század végére keltezhető sírok, majd egy sűrűbb karéj után a temető 11. századi része. A sírok elhelyezkedésük szerint szinte időrendben

⁷⁴ TAKÁCS 2018, 169.

⁷⁵ HÜSE 2003, 42. A temetőtérkép és a téglaegető kemence helyzete alapján feltehetően nem számolhatunk nagyarányú sírpusztítással a temetőn belül. Ez esetben a férfítöbbletnek inkább népességtörténeti okai lehetnek.

⁷⁶ HÜSE 2003, 72.

követik egymást.⁷⁷ A téглаégető kemencét a 12. században vágták a temető északkeleti oldalába, s mindeközben csupán néhány sír semmisülhetett meg. Így nem számolhatunk olyan mértékű adatvesztéssel, ami kihatással lehetne a temető jellegének meghatározásában.

A különböző korú tárgyak segítségével részletesen kirajzolhatók a sírok megásásának periódusai. A szemfedőlemezek, a nyitott hajkarikák, a nyitott pántgyűrűk, a huzalkarperceek, a fegyveres-lószerszamos temetkezések és a használati eszközök kijelölik a temető 10. századi részét. A 11. századi tömb pedig nemcsak az Árpád-kori dénárok segítségével válik elkülöníthetővé, hanem az S-végű karikák, az ezüsthóliás gyöngyök, a sodrott, fonott, és granulációdíszes gyűrűk és a kései típusú ruhaveretek által is. Az eltérő korú leletek jól meghatározzák a temető különböző rétegeit.

A 10. és 11. századi részt nemcsak leletanyag alapján lehet szétválasztani, hanem a temető szerkezete szerint is. A 10. századi részben többnyire laza szerkezetű a sírok elhelyezkedése, kivéve a tömb szélét, ahol viszonylag sűrűn betelepített. E tömböt két fegyveres-lószerszamos sír (78., 80.) köré telepített karéj zárja.

Szerkezetileg jóval sűrűbb a 11. századi rész. Figyelemre méltó a fegyveres-lószerszamos sírok elhelyezkedése a temetőn belül. Teljes mértékben uralják a temető északi részét, és nagyjából körbeveszik az egész 10. századi részt. Az északi részben levő fegyveres sírokat követik a temető nyugati szélén, majdhogynem szabályosan kirajzolva annak határait: a 120., 121., 122., 248., 192., 185., 220., 145. sírok sora, s a keleti részben levő két fegyveres sír lezárja a közösség 10. századi nyughelyét.⁷⁸

A temető legkorábban betelepített északi részében viszonylag jól keltezhető trapéz alakú kengyelek kerültek elő, melyek megjelenése a 10. század második felére tehető. Ezenfelül a bizánci *solidus* is legkorábban a 10. század második felében kerülhetett a sírba, így a temető használatának kezdete a 950-es évek környéke. A 11. századi rész a leletanyag tanúsága szerint használatban lehetett egészen a század végéig, amit I. László érmeje is alátámaszt. Ebből csupán egy példány került elő a temetőből. Feltehetően az érem sírba kerülését követően nem sokkal hagyhatták fel a temetőt.

Figyelemre méltó jelenség a temető kapcsán, hogy számos olyan lelet került elő, melyek a honfoglalók hagyatékában idegennek számítanak, vagy nagyon ritkák. Ezek közé tartozik a 77. sír csuklós pántkarperce, a 151. sír lovascsüngője és a 240. sír gerezdelt fülesgombja. Másrészt viseleti elemekben és temetkezési szokásokban is megfigyelhetünk „idegen” elemeket, mint például a K–Ny-i tájolást és a torques-diadémok viseletét. Mindezen leletek, viseleti elemek párhuzamait a Balkánon találhatjuk meg. Viszont ez nemcsak a tárgyalt temetőre, hanem annak tágabb környezetére is jellemző. Az észak-tiszántúli temetők közül hasonló jelenség figyelhető meg Püspökladány–Eperjesvölgyön, Sárrétudvari–Hízóföldön, Sárrétudvari–Poroshalmon, Ibrány–Esbó-halmon és Kismajtényon is. Ezekben a temetőkben szintén kerültek elő olyan leletek, melyek párhuzamai a Balkánra vezetnek. A szokatlan viseleti elemek és rítusok feltűnése (K–Ny-i tájolás, torques-diadémok, kontypárták, két edény egy sírban) azt bizonyítja, hogy ezen esetekben nem csak kereskedelmi kapcsolatokra gondolhatunk. Nepper nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy e temetők tanúsága szerint a

⁷⁷ M. NEPPER 2002, 117.

⁷⁸ M. NEPPER 2002, 117.

honfoglalók együtt élhettek egy más eredetű csoporttal.⁷⁹ Viszont a téma részletesebb tárgyalása egy önálló tanulmányt igényel.

A fegyveres sírok viszonylag magas aránya arra enged következtetni, hogy az itt élő népesség egy része feltehetően katonáskodással is foglalkozhatott. Feltűnő azonban a méltóságjelvények teljes hiánya a temetkezésekben. A fegyverek-lószerszámok mennyisége és minősége viszont kimagasló: a díszes íjcsontok, a faragott csont zablapálcák, tausirozott zabla és kengyelek mind kiemelkedő leletei a temetőnek. A női sírok mellékletei viszont igen egyszerűek, és kevés lelet került elő belőlük. Fémveretek is csupán alacsony számban ismertek: a díszes ruházatok sem voltak jellemzőek a közösségre.⁸⁰

A hajdúszoboszlói temetőbe tehát egy olyan közösség temetkezett, akik a 950-es évektől kezdve egészen a 11. század végéig használták a temetőt. A temetkezési szokások és a leletanyag alapján népességösszetétel szempontjából heterogén közösség lehetett. A részletesebb kronológiai elemzések alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az M. Nepper Ibolya által meghatározott, a 10. század első felében meginduló temetők sorából – a püspökladányi mellett⁸¹ – a hajdúszoboszlói temetőt is kihúzhatjuk.

IRODALOM

- ANDRÁSI 2015 = András R.: Újabb adatok a honfoglalás kori viselet rekonstrukciójához. *Móra Akadémia* 2 (2015), 193–213.
- BÁLINT 1991 = Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. [StudArch 11.] Budapest 1991.
- BÁLINT 1969 = Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovastemetkezések néhány kérdése. *MFME* 1 (1969), 107–114.
- BALOGH 2016 = Balogh Cs.: Kora Árpád-kori szállási temető Makó-Igási járándóban. In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében*. Szerk.: Kovács L. – Révész L. Budapest 2016, 391–432.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013 = Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldalról. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 25–68.
- BODRI 2018 = Bodri M.: A belső időrend vizsgálata Püspökladány–Eperjesvölgy 10–11. századi temetőjében. In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*. Szerk.: Hága T. – Kolozsi B. [Tempora Obscura 4.] Debrecen 2018, 291–303.
- GALLINA–VARGA 2016 = Gallina Zs. – Varga S.: *A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. Kalocsai-Sárköz a 10–11. században*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 10.] Szeged 2016.

⁷⁹ M. NEPPER 1993, 212.

⁸⁰ M. NEPPER 2002, 107.

⁸¹ BODRI 2018, 291–303.

- GÁLL 2013 = Gáll E.: *Az Erdélyi medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6.] Szeged 2013.
- GÁLL 2019 = Gáll E.: *A hatalom forrása és a magyar honfoglalás – hódítás és integráció. A korai magyar történelem egy régész szemszögéből.* [A Magyarországtudató Intézet Kiadványai 2.] Budapest 2019.
- HÄRKE 1990 = Härke, H.: Warrior graves? The background of the Anglo-Saxon weapon burial rite. *Past and Present* 129 (1990), 22–43.
- HÜSE 2003 = Hüse L.: *A Tiszántúl honfoglalás- és Árpád-kori népességének szociodemográfiaja.* Doktori disszertáció. Kézirat. Debrecen 2013.
- IONIȚĂ 2008 = Ioniță, A.: O figurină stilizată de călăreț provenind din zona Lacului Amara (jud. Buzău). In: *Vocația istoriei.* Ed.: Ovidiu, C. Brăila 2008, 453–458.
- ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 4.] Nyíregyháza 2003.
- FODOR 1996 = „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Szerk.: Fodor I. Budapest 1996.
- KOVÁCS 1986a = Kovács L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnamezeit. *ActaArchHung* 38 (1986), 195–225.
- KOVÁCS 1986b = Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytársán II. A homokbányai temetőrészlet (Adatok a nyéltamaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez). *CommArchHung* (1986), 93–121.
- KOVÁCS 1994 = Kovács, L.: *Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs-Petőfi Str.* [VAH 6.] Budapest 1994.
- KOVÁCS 1997 = Kovács L.: *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről. Érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása között időszakban (1000–1141) érméiről.* [VAH 7.] Budapest 1997.
- KOVÁCS 2006 = Kovács L.: A magyarhomorog-kónyadombi X–XII. századi magyar köznépi temető érméiről. *StudCarol* 3–4 (2006), 215–248.
- KOVÁCS 2011 = Kovács L.: *A magyar kalandozások zsákmányáról.* Budapest 2011.
- KOVÁCS 2013 = Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 511–604.
- KOVÁCS 2015 = Kovács L.: Megjegyzések a 10–11. századi magyar csecsemősírok kérdéséhez, visszatekintéssel a 3–9. századig. *FolAnth* 14 (2015), 5–66.
- KOVÁCS 2019 = Kovács L.: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 12.] Szeged–Budapest 2019.
- LANGÓ 2000 = Langó P.: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. *JAMÉ* 42 (2000), 33–57.
- MERVA 2014 = Merva, Sz.: The analysis of pottery from 10th–11th century graves in the Carpathian basin: technological and typo-cronological studies. In: *Avars, Bulgars and*

- Magyars on the Middle and Lower Danube*. Eds.: Doncheva-Petkova, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. София–Piliscsaba, 2014, 197–262.
- MESTERHÁZY 1965 = Mesterházy K.: Az S végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében. *DMÉ* (1965), 95–113.
- MESTERHÁZY 1990 = Mesterházy K.: Temetkezési rend az ártándi 10–11. századi temetőben. *ArchÉrt* 117 (1990), 50–57.
- MESTERHÁZY 2018 = Mesterházy K.: Pántkarperecek a magyar honfoglalás korából. In: *Két világ határán*. Szerk. Varga M. – Szentpéteri J. Kaposvár 2018, 187–230.
- M. NEPPER 1993 = M. Nepper I.: 9–10. századi bolgár-szláv leletek Hajdú-Bihar megyében. In: *Az Alföld a 9. században*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1993, 207–226.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 3.] Debrecen–Budapest 2002.
- PETKES 2013 = Petkes Zs.: Sárszentágota kora Árpád-kori temetője. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3.] Szeged 2013, 275–298.
- POSTICĂ–TENTIUC 2014 = Postică, G. – Tentiuc, I.: Amulete-călăreți din perioada medievală timpurie în spațiul Carpato-Nistrean. *Tyragetia* 8 (2014), 45–72.
- RÉVÉSZ 1989 = Révész L.: Lira alakú csatok a Kárpát-medencében. *HOMÉ* 27 (1989), 513–541.
- RÉVÉSZ 1996 = Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1.] Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2012 = Révész É.: A torquesek (nyakperecek) és a keleti kereszténység? In: *Középkortörténeti tanulmányok 7*. Szerk.: Kiss P. A. – Szabados Gy. Szeged 2012, 59–75.
- RÉVÉSZ 2020 = Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 13.] Szeged–Budapest 2020.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2001 = Schulze-Dörrlamm, M.: Herkunft und Funktion der dreizipfligen Geweihhalter des frühen und hohen Mittelalters. *JRGZM* 48 (2001), 528–558.
- SZABÓ 1979 = Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temető Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. *EMÉ* 16–17 (1979), 45–124.
- SZÖKE 1962 = Szöke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. [Régészeti Tanulmányok 1.] Budapest 1962.
- SZÖKE–VÁNDOR 1987 = Szöke B. – Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*. [Font- ArchHung] Budapest 1987.
- TAKÁCS 2018 = Takács M.: *Egy kora középkori település a Nyírségben. Adatok a Felső-Tisza-vidék kora középkori településtörténetéhez*. Doktori disszertáció. Kézirat. Szeged 2018.
- TETTAMANTI 1971 = Tettamanti S.: A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető. *ArchÉrt* 98 (1971), 216–244.
- TETTAMANTI 1975 = Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *StudCom* 3 (1975), 79–123.

TÖRÖK–NEPARÁCZKI 2019 = Török T. – Neparáczkai E.: Genetikai adatok a Magyarhomorog-Kónya-dombi 10–12. századi temetőkből. In: Kovács L.: *Magyarhomorog-Kónya-domb 10. századi szállási és 11–12. századi falusi temetője*. [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 12.] Szeged–Budapest 2019, 611–615.

WEBIRODALOM

BALOGH-BODOR 2018 = Balogh-Bodor T.: A Kárpát-medence 10. századi halotti szemfedő-leletei kelet-európai analógiák és kultúrantropológiai értelmezésük tükrében. *Magyar régészet* 2018/Tavaszi. http://files.archaeolingua.hu/2018TA/Balogh_H18TA.pdf (a letöltés dátuma: 2021.02.02. 15:31).

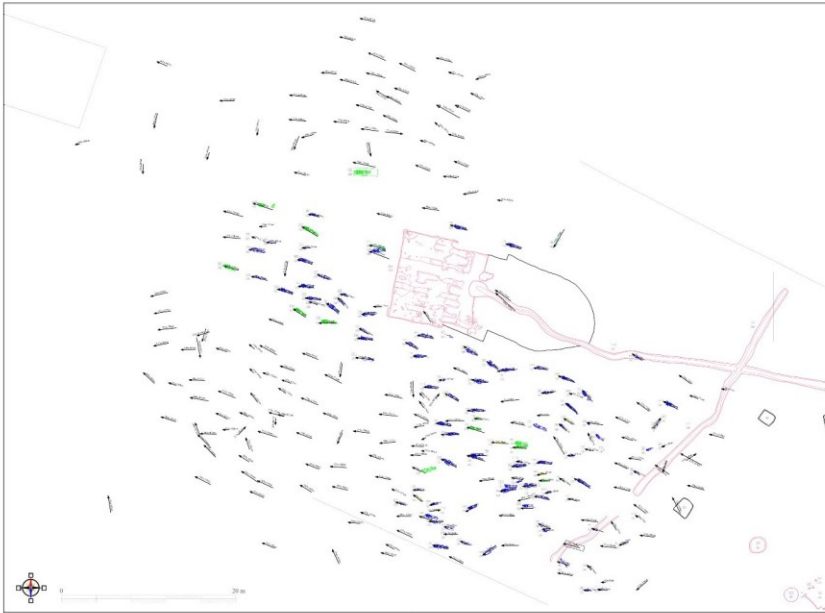

Chronology of a 10th–11th-century cemetery from Hajdúszoboszló–Árkoshalom

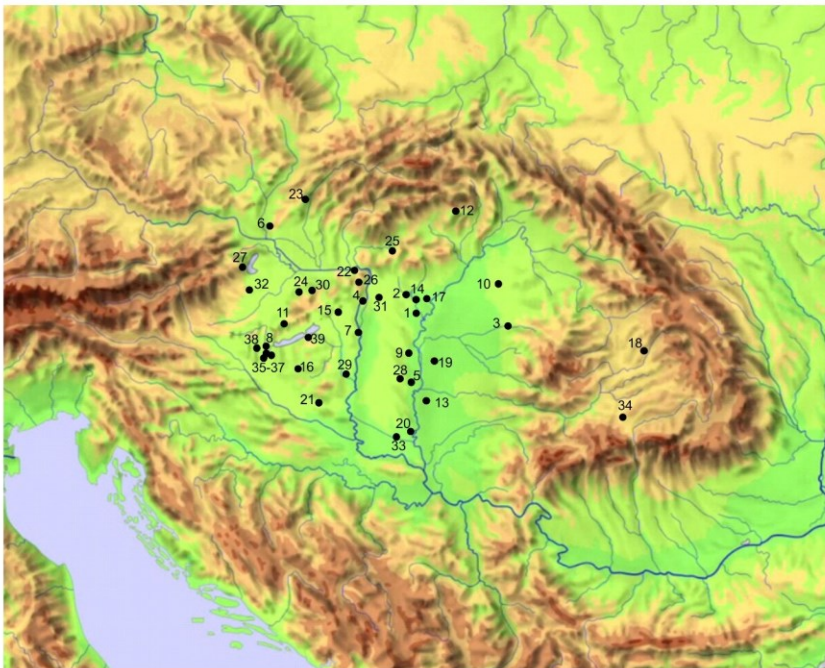
The finds of the 10th–11th-century cemetery of Hajdúszoboszló–Árkoshalom have been professionally published by Ibolya M. Nepper in the third volume of the Conquest Period corpus series in 2002. The cemetery containing 246 graves has not been fully analyzed and evaluated so far, so the present study tries to fill this gap. The analysis of the cemetery is also important because there is still no uniform position in the scholarship regarding the dating of the large cemeteries in the Upper Tisza region. Furthermore, the issue of the continuity of the cemetery and the brief discussion of the “foreign” elements within the community are included in the study.

Together with the various thematic cemetery maps, I tried to depict the internal chronology of the cemetery. The various finds illustrate well the periods of the burials. The parts of the 10th and 11th centuries can be clearly separated based on the finds and the structure of the cemetery. In the 10th-century cemetery part, the graves have a loose structure except where the 10th-century block closes. The 11th-century part is much denser structurally.

The equestrian warrior graves completely dominate the northern part of the cemetery and mostly surround the entire 10th-century part. In the 11th-century part of the cemetery, S-shaped lock rings and denars were found. In the earliest part of the cemetery, relatively well-dated trapezoidal stirrups were found in the graves, the appearance of which can be traced back to the second half of the 10th century. Besides, a Byzantine solidus could have been buried at the earliest around the 950s, so the beginning of the use of the cemetery can be dated to this period. According to the finds, the 11th-century part could be used until the end of the century, which is also supported by the coin of László (Ladislaus) I. Presumably, they could have left the cemetery shortly after the coin was buried. Based on more detailed chronological analyses, we can conclude that – in addition to the cemetery in Püspökladány–Eperjesvölgy – the necropolis in Hajdúszoboszló–Árkoshalom can be also excluded from the list of cemeteries that, according to Ibolya M. Nepper, were started in the first half of the 10th century.

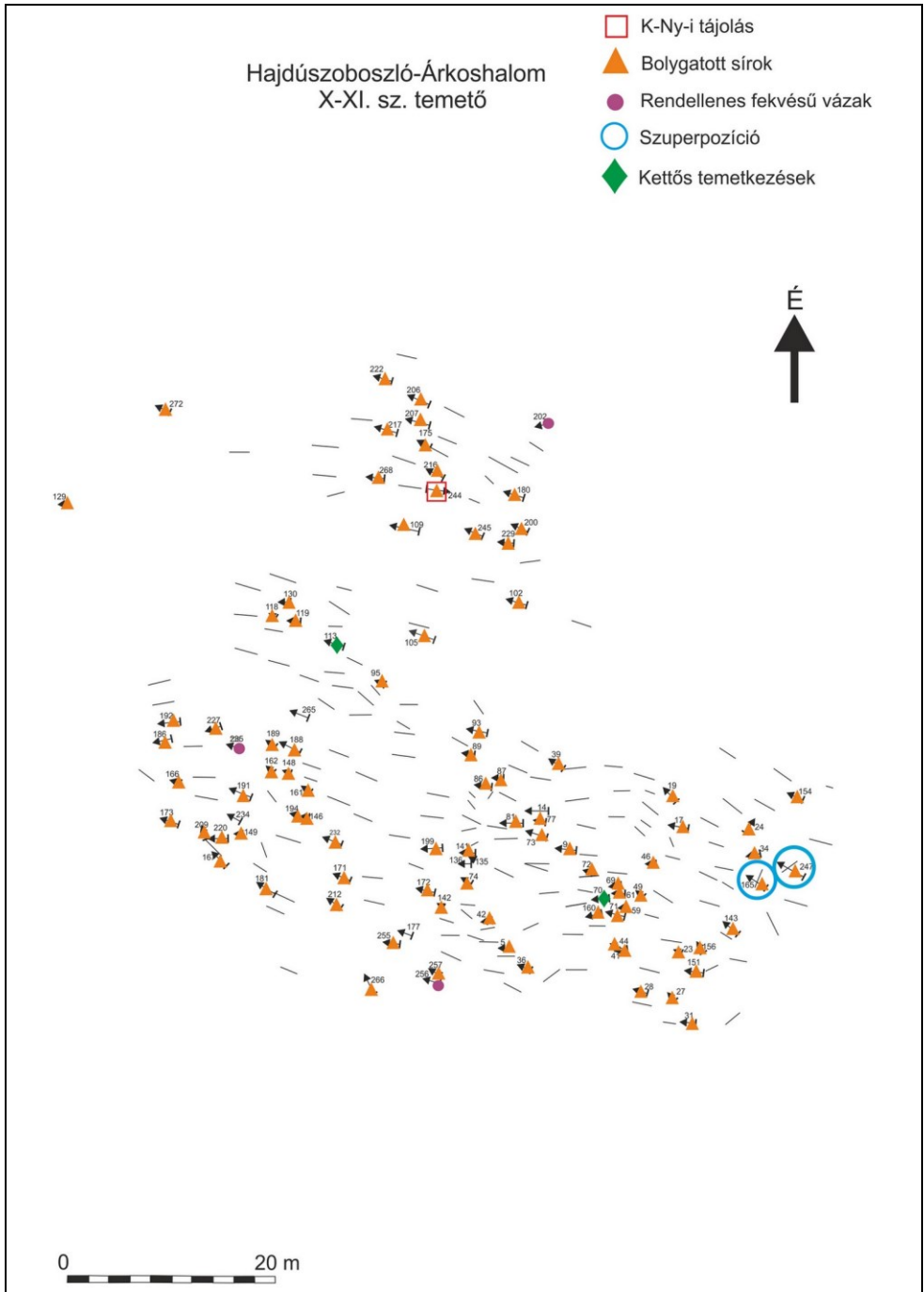

1

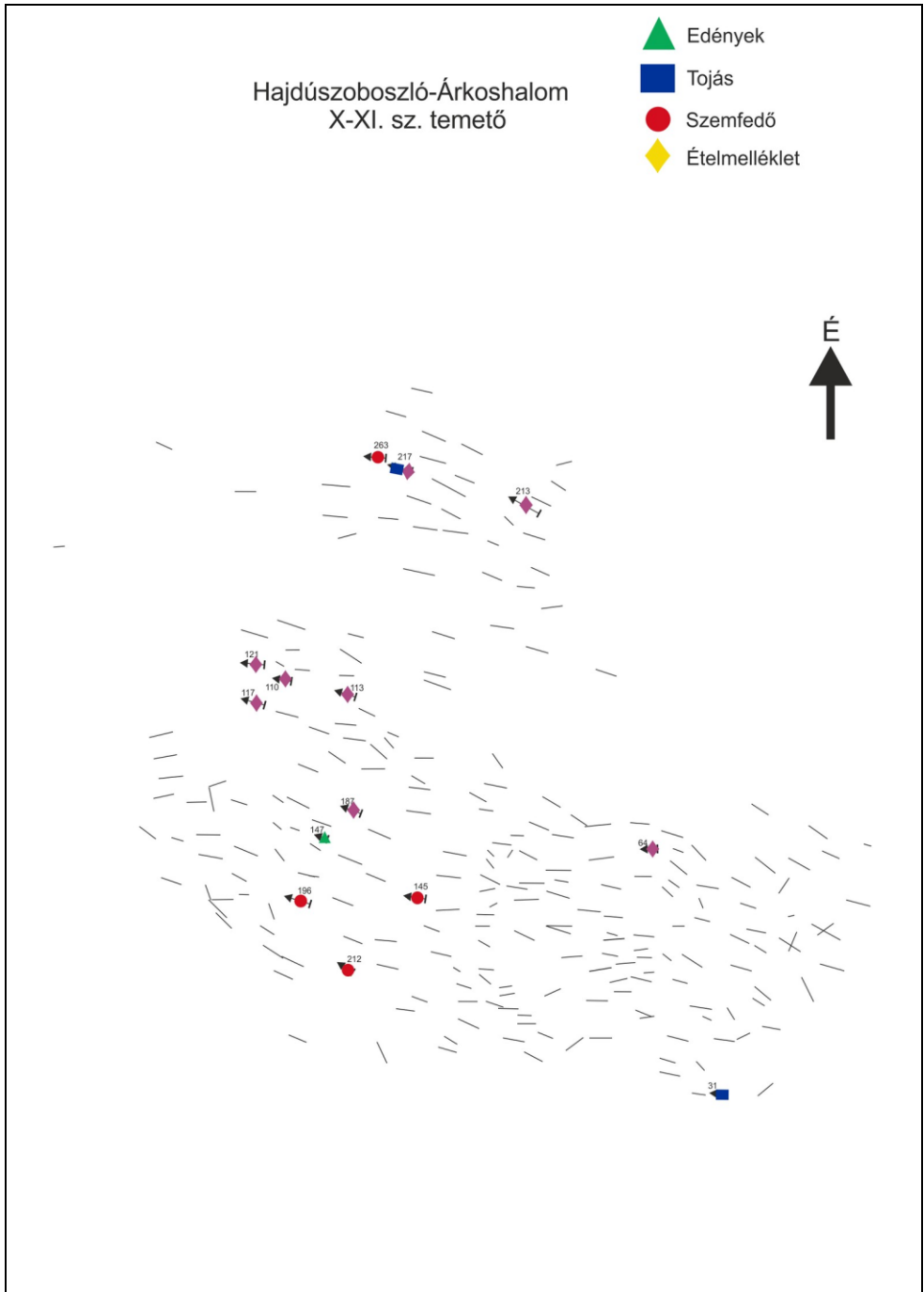

2

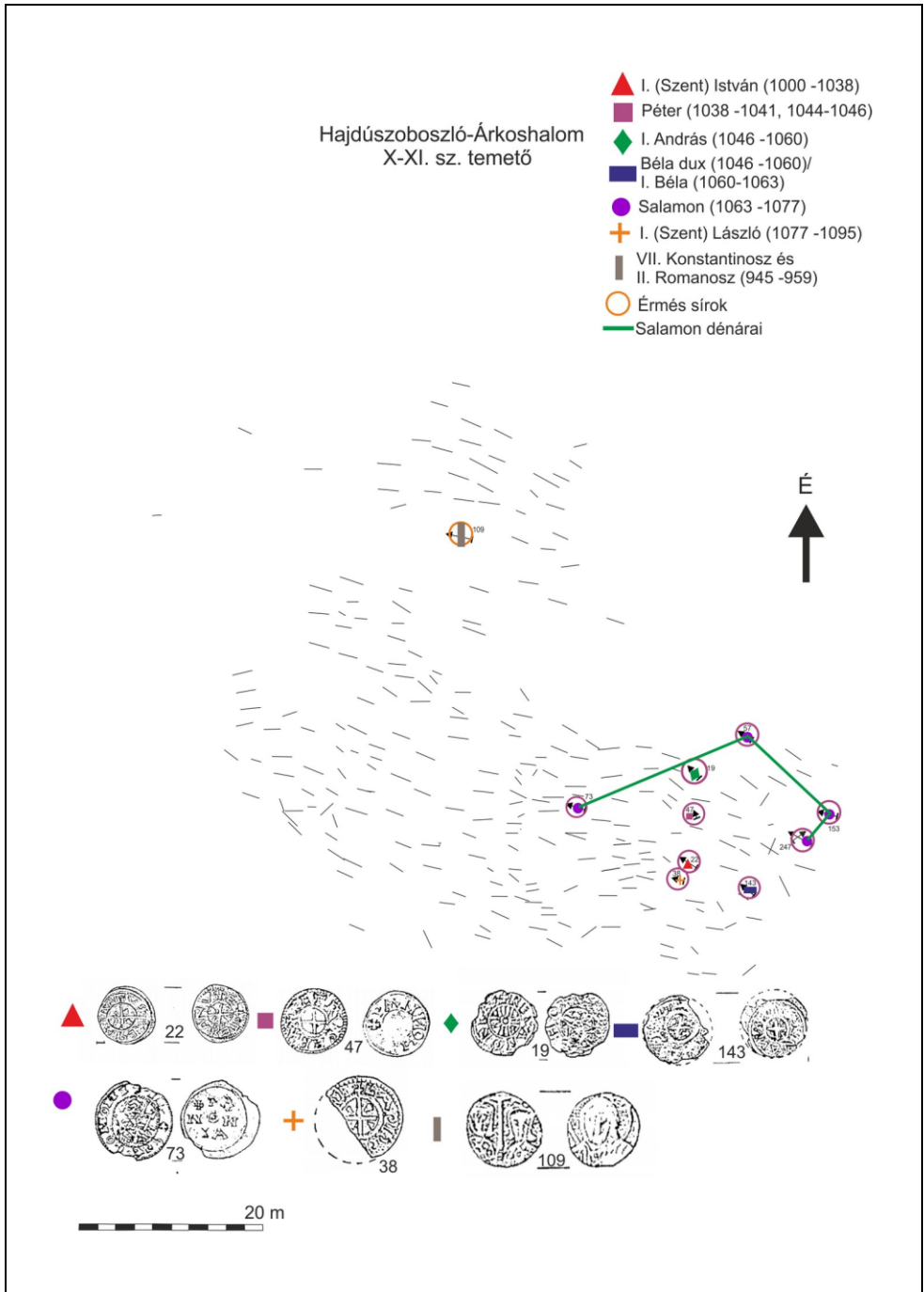
1. tábla: 1.: A tégláégető kemence elhelyezkedése a temetőn belül;
2.: A csonttégelyek elterjedése a Kárpát-medencében

2. tábla: Rendellenes temetkezések, bolygatások, szuperpozíciók és kettős temetkezések

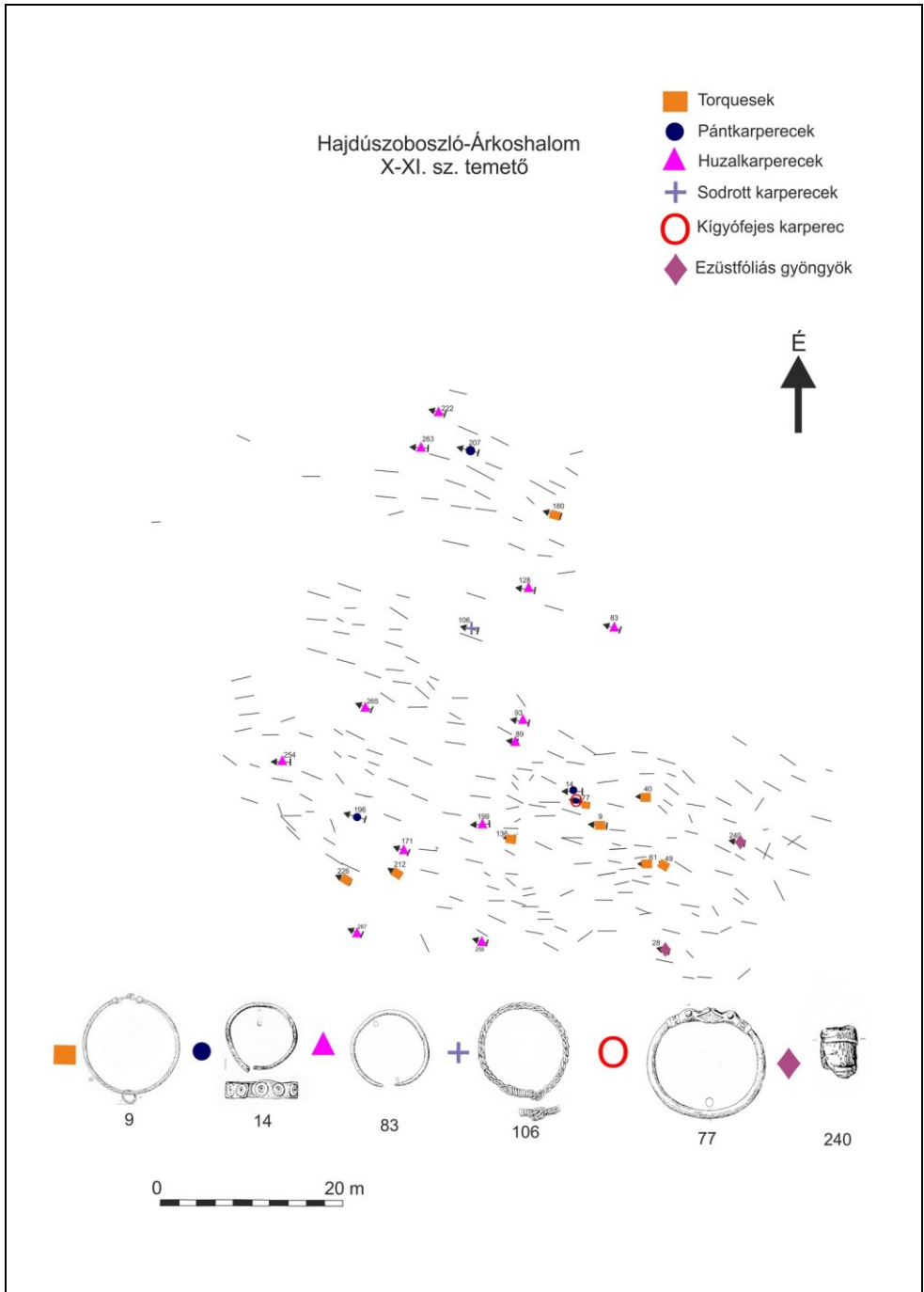
3. tábla: Különböző sírmellékek előfordulása a temetőben

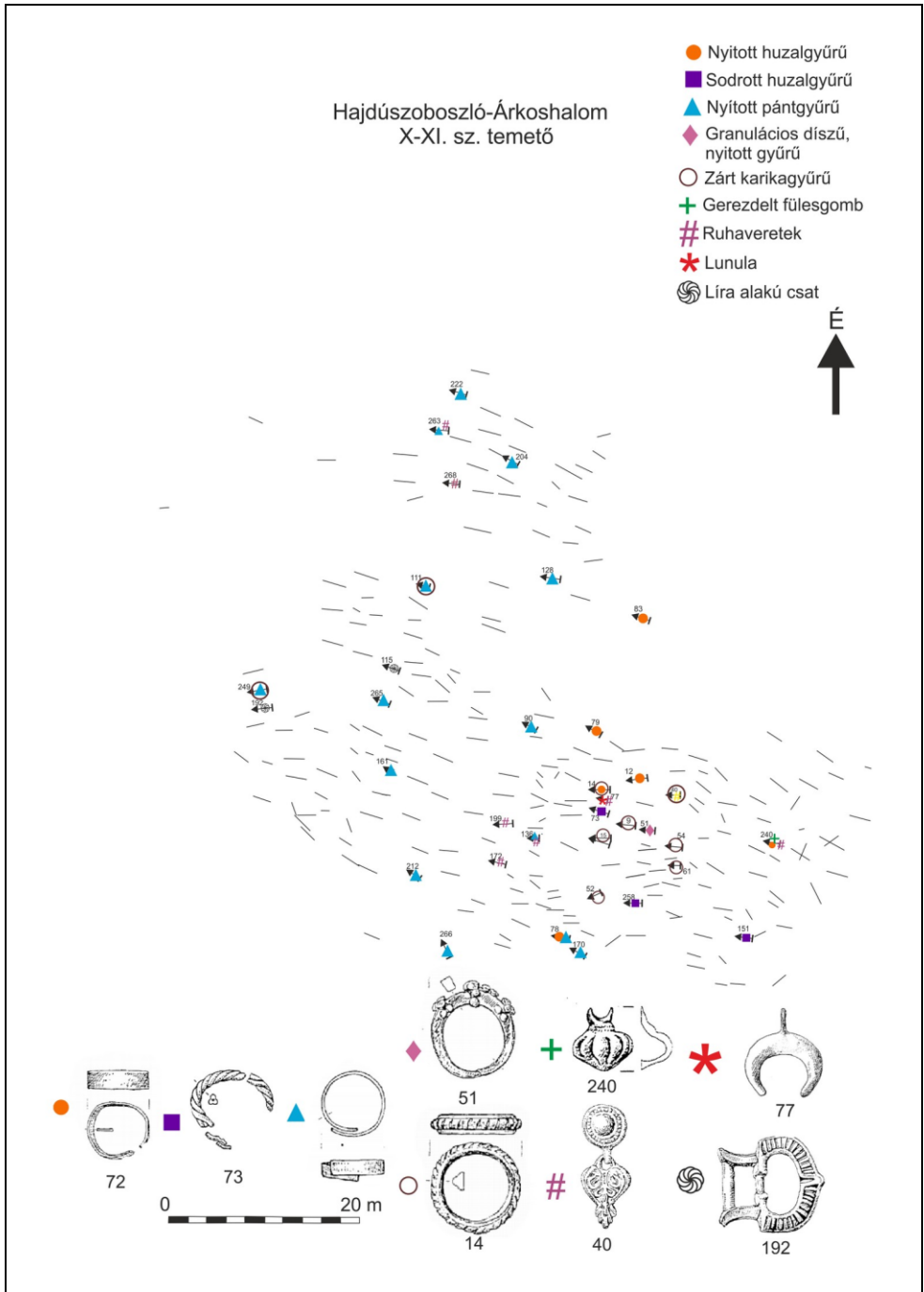
4. tábla: Az érmés sírok elhelyezkedése

5. tábla: A hajkarikás sírok elhelyezkedése

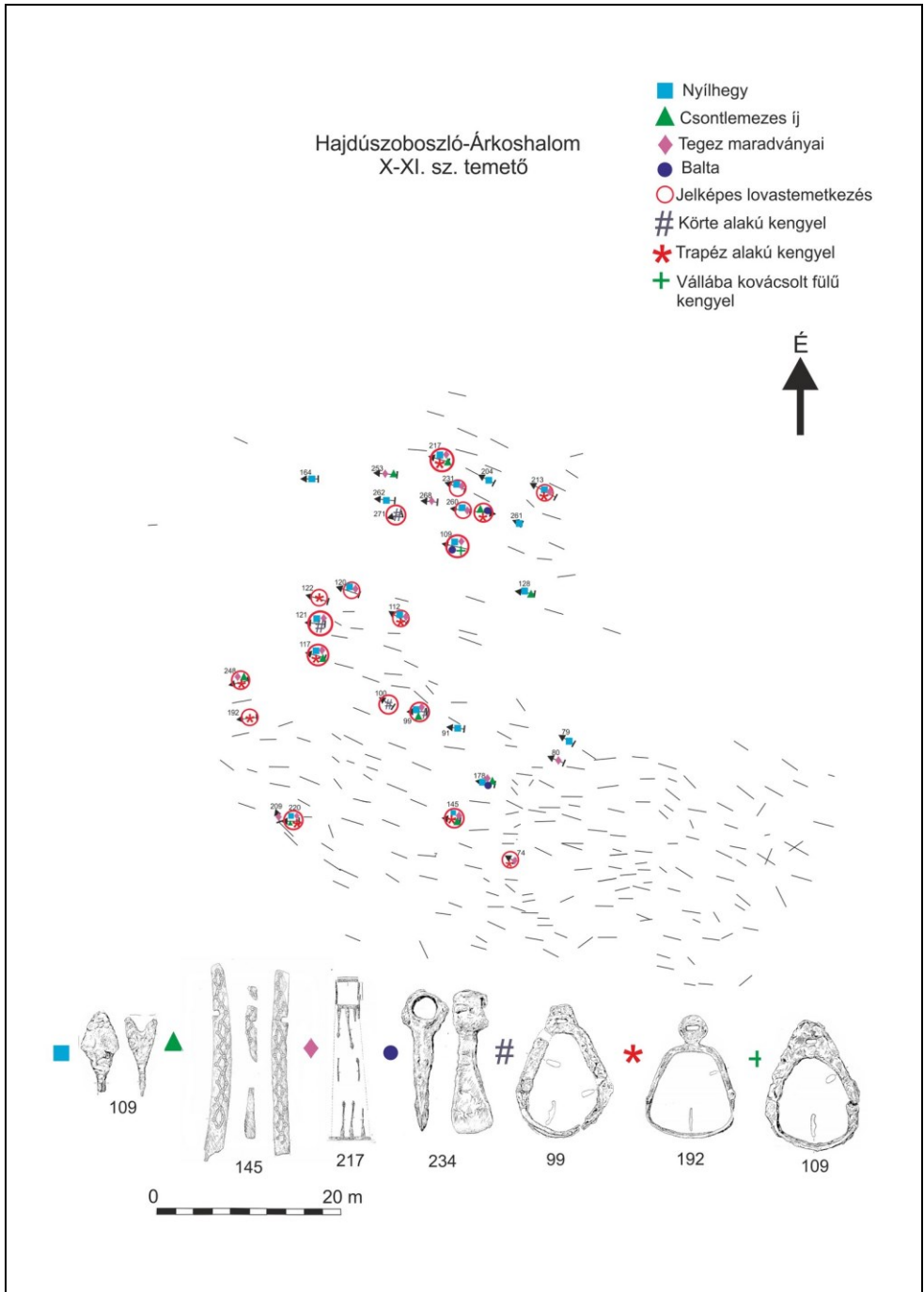

6. tábla: Torquesek, karperecek és ezüsthálós gyöngyök a temetőben

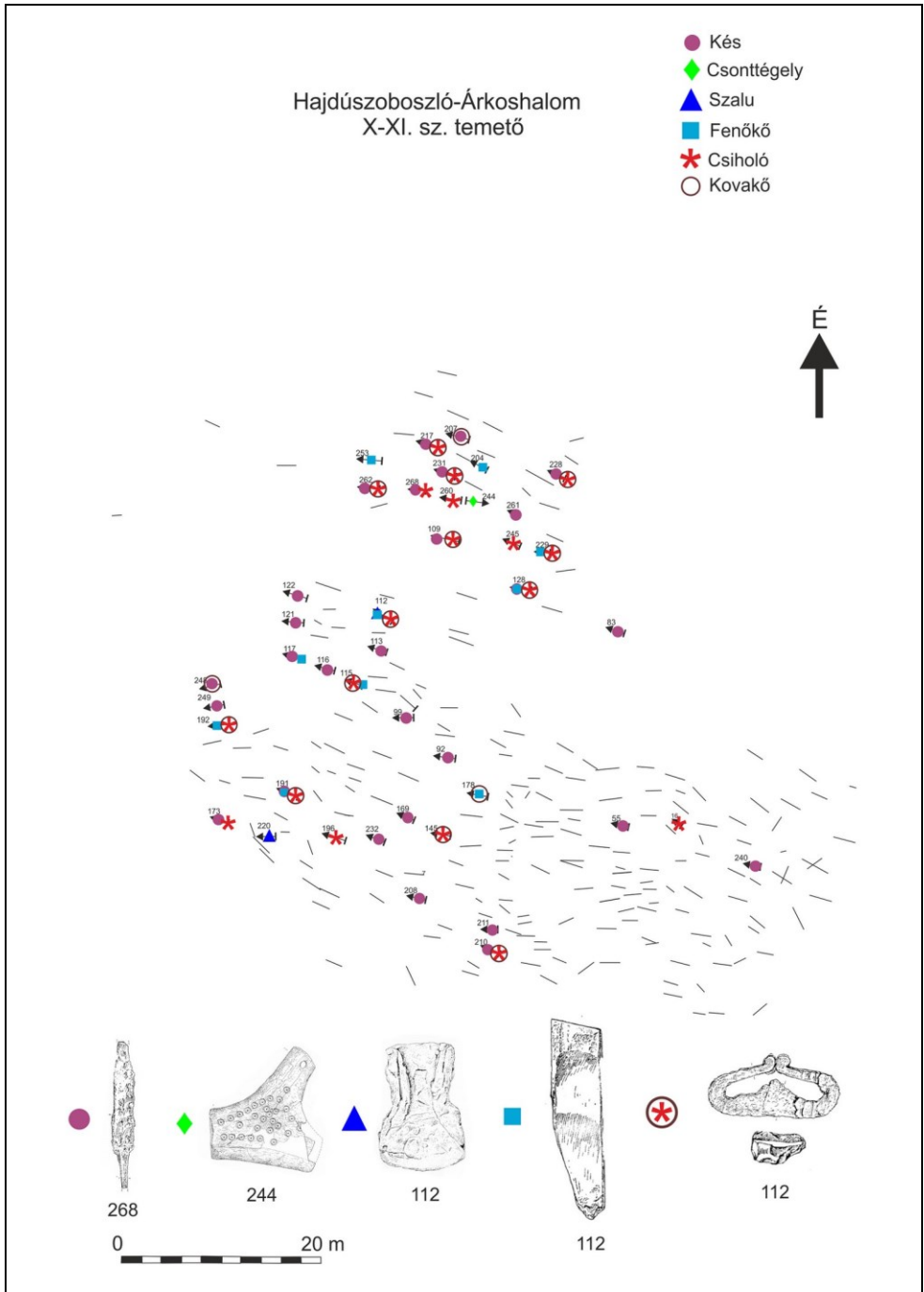

7. tábla: Gyűrűk, gombok, veretek és líra alakú csatok a temetőben

8. tábla: A fegyver-lőszerszámos sírok

9. tábla: Használati eszközöket tartalmazó sírok a temetőben